

Afganistanlı Özbek Şairlerinde Fuzuli Etkisi

Fuzulî Influence on The Afghan Uzbek

Rıdvan ÖZTÜRK*

ÖZET

16. yüzyılda Bağdad'da yaşamış olan Fuzûlî; sadece Osmanlı sahasında değil, Balkanlar'dan Hindistan'a kadar uzanan coğrafyada meşhur bir şairdir. Onun şöhreti kendi zamanından günümüze kadar ulaşmıştır. Türkiye'de yayımlanmış birçok kaynakta Fuzûlî'nin Türkistan sahasındaki etkisinden genel ifadelerle bahsedilmiştir. Şairin Özbek edebiyatı üzerindeki etkisini de kısmen inceleyen bazı çalışmalar olmuştur. Ancak Afganistan Özbek edebiyatına etkisini ve Fuzûlî'nin bu bölgedeki nüfuzunu ele alan çalışmaya rastlanamamıştır. Fuzûlî, Afganistan Özbekleri arasında bu bölgenin meşhur şairlerinden biri olarak kabul edilmiş ve adı o şairlerle birlikte zikredilmiştir.

Bu çalışmada, günümüzdeki Afganistanlı Özbek şairlerinin Fuzûlî'nin gazellerine yazdığı nazire ve tahmislerden örnekler verilmiştir. Ayrıca Fuzûlî'nin, Nevâî gazellerine yazdığı nazirelerin bazılarını, bölge şairlerinin asıllarından daha çok benimsedikleri ve Fuzuli'nin Nevâî'ye nazirelerini de zemin şiir olarak kullanıldıkları tespit edilmiştir. Yine bu çalışmada, Türk Dilinin lehçeleri arasındaki anlaşılabilirliğe şekil bilgisinin fazla engel olmadığı, şekil bilgisindeki farklılıkların söz varlığı ve söz dizimindeki ortaklıkların yüksekliği ile aşılabildiği, Fuzûlî örneği üzerinden ifade edilmiştir.

ANAHTAR KELİMELELER

Fuzûlî, Afganistanlı Özbek şairleri, nazire, Nevâî tarzı.

ABSTRACT

Fuzûlî who lived in Baghdad in the 16th century; not only in the field of Ottoman Empire, which became famous in the region stretching from the Balkans to India, is a poet. His fame has reached its time until today. In many sources published in Turkey has been mentioned in general terms influence of Fuzûlî Turkestan area. Some studies examine the effect of the poet has been partially on Uzbek literature. But the effect of Afghanistan Uzbek literature and studies evaluating its influence in this region of Fuzûlî has not been found. Fuzûlî, was regarded as one of the famous poets of this region between Afghanistan's Uzbek and has been mentioned with their names.

* Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, ridvanozturk1961@gmail.com

In this study, are given examples of nazires and tahmis the current Afghan Uzbek poets wrote to Fuzûli ghazals. In addition, it has been determined that used as a ground poem also nazires of Fuzûli to Nevâi and ghazel the region's poets more embraced some of wrote nazires of Fuzûli to Nevai from originals. Also in this study, in intelligibility between the dialects of Turkish language is not barrier so much morphology, morphological differences in vocabulary and syntax can be overcome with the height of the partnership is expressed on Fuzûli example.

•

KEY WORDS

Fuzûli, Afghan Uzbek poets, nazires, Nevâi style,

1. 16. Yüzyıl Şairi Olarak Fuzûlî ve Etki Alanı

Fuzûlî 16. yüzyılda yaşamış olmasına rağmen, sonraki yüzyıllarda da etkisi devam eden önemli şairlerden biridir. Ömrü boyunca Bağdad civarında yaşamış ancak şehrin hükümler arasında el değiştirmesine göre ömrünün aşağı yukarı 25 yılı Akkoyunlular devrinde, 26 yılı Safevîler devrinde geçmiştir. Bağdad'ın fethinden sonra Osmanlı idaresinde de 22 yıl yaşamış olan Fuzûlî, 1566 yılında ölmüştür (Mazıoğlu 1997b: 225). Fuzûlî'nin ünü Osmanlı, Safevî, Şibanlı ve Babürlü devletlerinin coğrafyasına, yani Balkanlardan Hindistan'a kadar uzanan bir sahaya yayılmıştır. Fuat Köprülü bu sahayı ve Fuzuli etkisini şöyle belirtmektedir: *“Hulasa Fuzûlî; Taşkend'den Kazan'a, Kırım'dan Bosna'ya ve Macaristan içlerine, Bağdad'dan Kahire'ye, Tebriz'den Buhara'ya ve Derbend'e, İstanbul'dan Adriyatik kıyılarına kadar bütün Türk sahalarında asırlarca yaşadı. Irak, Azerbaycan, İran ve cenubi Kafkasya Türklerinin Fars kültürünün tahakkümüne rağmen asırlarca Türk kültürünü muhafaza etmelerinde, Türk dünyasının manevi birliğinin devamında Fuzûlî'nin çok büyük tesiri olmuştur”* (Köprülü: 697). Bu hususu Karahan da Köprülü'ye benzer şekilde ifade etmektedir (Karahan 1996: 244).

Osmanlı sahasında Fuzûlî'ye nazire yazmayan divan şairi hemen hemen yok gibidir. Divan şairleri içinde halka en çok inen ve halk tarafından en çok sevilen şair Fuzûlî'dir (Mazıoğlu 1997a: 35). Fuzûlî'ye büyük divan şairlerinden Rûhî, Atâi Misâlî, Muîdî, Sa'yî, Fazlî, Dânişî, Nâil-i Kadîm, Seyyid Vehbî, Nâbî, Fasîh, Çelebi-zade, Asım Enis Dede, Niyazî-i Mısırî, Şeyh Galip, Esrar Dede, İzzet Molla Âkif, Sermed, Seyyid Nigarî, Konyalı Şem'î, Senîh, Gulâmî, Neş'et ve Nervis-i Cedîd ile daha yüzlercesi nazireler yazmışlardır (Hacıeminoğlu 2004: 29). Divanı ve diğer eserleri yüzlerce kez istinsah edilmiştir. Fuzûlî'nin Türkçe Divanının –özel kitaplıklar dışında- yetmiş yazma nüshası tespit edilmiştir. Türkiye dışında en eski yazmalardan üç nüsha, Leningrad Asya Müzesi kitaplığında (Mazıoğlu 1997a: 38). Eserleri İstanbul, Tebriz, Taşkent, Bakü, Kahire gibi kültür merkezlerinde son yıllara kadar pek çok kez basılmıştır. Fuzûlî, Türk edebiyatında ancak Nevâî ve Nesimî'nin erişebildiği kadar geniş bir alanda okunmuş ve sevilmiş bir şairdir (İpekten 1996: 33).

2. Fuzûlî ve Nevâî Tarzı veya Çağatay Türkçesi

Fuzûlî, Osmanlı şuara tezkirelerinde üslubunun farklılığı ile öne çıkarılmıştır. Bunun en belirleyici yönlerinden birisi *“Nevâî tarzı”* denilen söyleyiş biçimidir. A. Karahan *“Fuzûlî, Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti”* adlı eserinin sonundaki *“Vesikalar”* bölümünde, şuara tezkirelerindeki Fuzûlî ile ilgili bilgilerin çevri-

yazılı şekillerini vermiştir. Bu tezkirelerden Latifi Tezkiresinde (1546) “*Nevâî tarzına karîb bir tarz-ı dil-firîbi ve üslûb-ı ‘acîbi vardur*” denilerek (Karahan 1989: 221), Beyani Tezkiresinde (1592) “*Nevâî ile Türkî mâbeyninde bir üslûb-ı bedî’ ihtiyâr etmişdür*” denilerek (Karahan 1989: 236), Riyazi Tezkiresinde (1609) “*Nazm-ı fesâhat-karîni tarz-ı Nevâî’de bir tarz-ı nev-âyîn üzre vâki’ olmuşdur*” denilerek (Karahan 1989: 247) ve Sadîki Tezkiresinde (1598) de “*Türkî matla’larından bir dîvân tertîb olunur*” denilerek (Karahan 1989: 244) Fuzûlî’nin üslubundaki “Nevâî tarzı” bu söyleyiş biçimini, daha 16. yüzyılda ve neredeyse kendisinin yaşadığı dönemde tespit etme yoluna gitmişlerdir.

Osmanlı sahasında Nevâî’yi doğrudan veya dolaylı olarak tanzir etmiş şairlerin sayısı yetmiş civarındadır. Bu şairlerin elli sekizi 15. ve 16. yüzyıl şairlerinden olup içlerinde yetmiş üç naziresi ile Fuzûlî, en çok nazire yazan şairlerin başında gelmektedir (Çetindağ 2006: 41). Fuzûlî, Nevâî’nin Doğu Türkçesi ile gösterdiği ustalığı ve başarıyı kendisi de Batı Türkçesi ile yapmak istemiştir. Bu nazireler Fuzûlî’nin Doğu Türkçesini bildiğini, Nevâî ve Lütffî’nin bütün şiirlerini okuduğunu gösteriyor (Mazıoğlu 1997b: 236). Gerek tarihi dönem tezkirelerinde olsun, gerekse de bugünkü araştırmacıların tespitlerinde olsun, Fuzûlî’nin şiirlerinde Nevâî’nin etkisinin olduğu açıkça belirlenmiştir.

3. Fuzûlî’de Görülen Nevâî Etkisinden Fuzûlî Özgünlüğüne

Fuzûlî’nin Ali Şir Nevâî’den etkilendiği ve ona nazireler yazdığı şiirlerinin çok azında Çağatay Türkçesinin şekil bilgisi özelliklerini görmek mümkündür. Mesela Ali Şir Nevâî’nin Garaibü’s-Sıgar eserinde geçen aşağıdaki “imes” redifli gazeline, aynı redifle bir nazire yazmıştır. “imes” bilineceği üzere Doğu ve Kuzey Türkçelerinde görülen alan belirleyici kelimelerdendir. Nevâî’nin bu “-ı bîş imes” redifli zemin gazeli, sadece Fuzûlî tarafından tanzir edilmiştir (Çetindağ 2006: 111-112):

Nevâî:

Dehr sûdıldın tama üz kim ziyânı bîş imes

Öy binâ eylep ‘acceptür ilni mihmânı bîş imes

Fuzûlî:

Dehr bir menzil halâyık kâr-bânı pîş imes

Söz kamu efsâne il efsâne-hânı pîş imes.

Yukarıdaki matla beyit Fuzûlî’deki Nevâî etkisini hiçbir tereddüde yer bırakmaksızın göstermektedir. Ancak başka gazellerin tanzirinde şairin daha serbest ve kendi şiir kudretini de özgün biçimde gösterebildiği örneklere rastlanmaktadır. Nevâî’nin “-lardin sorung” redifli gazeline yazdığı nazire bunlardandır:

Nevâî:

‘İşk sırrın hicr esîri na-tuvânların sorung
‘İş ile ‘işret tarîkin kâm-rânların sorung

Nevâî ile Fuzûlî arasındaki sıkı benzerlik, aynı şairin kaleminden çıkmış izlenimini vermektedir. Şiirlerin birbirine bu kadar benzemesinde, redifin çok büyük etkisi vardır. Aradaki tek fark vezindir. Aynı şiirin redifini Fuzûlî “sor” şeklinde değiştirip kendisine özgün hale getirirken, Meâlî’nin (ö. Gelibolu 1535) yazdığı şiirde ise, Nevâî’nin “sorung” redifi aynen kullanılma yoluna gidilmiştir:

Fuzûlî:

Şifâ-yı vasl kadrin hicr ile bîmâr olandan sor
Zülâl-i şevk zevkin teşne-i dîdâr olandan sor

Meâlî:

Zülfi gamını dîde-i hûn-âbdan sorun
Uzun dünün ‘azâbını bî-hâbdan sorun (Çetindağ 2006: 192)

İfadedeki rediften kaynaklı özne-muhatap farklılığı, yani birinin “sor, diğerrinin “sorun” redifli olması, daha sonra yazılan nazirelerdeki etkilenme kaynağının ortaya konulmasında belirleyici olmaktadır. Bu etkilenme alanı Fuzûlî’nin hiç gitmediği, Nevâî’nin ise ömrünü geçirdiği Afganistan bölgesinde olunca daha farklı bir boyut almaktadır.

Nevâî’nin “sorung” redifli şiirine yine “sorung” redifli nazire yazarlar Nevâî’nin şiirinin etkisinde, “sor” redifli nazire yazarlar ise Fuzûlî’nin şiirinin etkisinde kalmışlardır. Mesela, Seyid Yakup Talî’nin (d. Tahar 1953) Nevâî etkisinde olduğunu, gazelinin redifinden belirlemek mümkündür:

Ülkedaşlar siz bugün fasl-ı baharandan sorang
İyş u nuş vakti irür, seyr-i gülistandan sorang (Eminî 2007a: 137–138)

Andhoylu Abdullah Kurbanoğlu Kamil Abdullah Taşkın, 1949 yılında muhacir olarak gittiği Suudi Arabistan’da yazdığı nazirede ise, Fuzûlî’nin etkisini görmek mümkün. O, Fuzûlî’nin gazeline yazdığı nazirenin beyitlerinde gurbet çilelerini, azaplarını şöyle dile getirir:

Vatan kadrini biz dik bi-vatan efkar olandan sor
Azab-ı gurbet içre canıdan bizar olandan sor
Bozub öz aşyanın yandırıp nar-ı cehaletle
Bizing dik derbeder her cayge barsa hor olandan sor

Togilgen yurtning nimetleriden behre-var bolmay
Tügenmes mihnet ü derd ü belage yar olandan sor (Aral 2010: 28)

Yine 1980 yılından beri ailesi ile birlikte İstanbul'da yaşayan Habibullah Hemneva Çağatay (d. Mezarışerif 1937), "Muhammed Fuzûlîning bu beyitlerige iktifa" diyerek Fuzûlî'nin yukarıda verilmiş olan "olandan sor" redifli gazelinin matla beytini şiirinin başında vermiştir. Şairin, Fuzûlî ile doğrudan bağı gösteren "Babür-var" başlıklı nazire şiiri şöyle devam eder:

Fuzulîdür gam-ı dünya unge duçar olandan sor
Sıhhatning kıymetini ben kibi bimar olandan sor

Hayatın tadını bayed çıkarmek uşbu alemde
Bu zevking sırrını bir vakıf-ı esrar olandan sor

Bahar u seyr-i gülşen hiç rahat birmese dilga
Huzursız kalpler ahvalini efgar olandan sor

Muhit-i rahmet-i hakka yetişmak bolsa maksuding
Gönülden istegen ol teşne-i didar olandan sor

Çağırdım nale kıldım hem yolıda hak-i pa boldım
Vefaning uykusını ben kibi ikrar olandan sor

Vatan dib aglagenlerge müyesser bolmagay rahat
Bu gurbet külfetini daima bidar olandan sor

Vatan yarım idi ayrıldım undan unge bağlımen
Cüdalikten eger sorsang benim dik zar olandan sor

Güzel Kabilni yadı "Hemneva"ge bağ-ı Babürdür
Bu şehring vasfını her neyse Babur-var olandan sor (Çağatay 2006: 128)

Kamil Abdullah Taşkın'ın ve Habibullah Hemneva Çağatay'ın Fuzûlî'nin gazeline uygun biçimde "sor" redifini kullanarak nazire yazdıklarını görmekteyiz. Fuzûlî'nin kendisinden etkilendiği Nevâî gibi bir söz sultanının ülkesinde, Fuzûlî'nin naziresine nazire yazılması, onun şiir kudretini ve özgünlüğünü göstermesi açısından önemlidir.

4. Afganistanlı Özbek Şairlerinde Fuzûlî Etkisi

Fuzûlî'nin özellikle Özbekistan Özbek edebiyatında önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. 1968 yılında Taşkent'te basılmış olan iki ciltlik "Fuzuliy" adlı kitabın girişini hazırlayan Halid Resul, Fuzûlî hakkında "Onun eserleri istinsah edilerek, çoğaltılarak el yazması halinde elden ele geçerek geldi ve 400 yıl boyunca yetişen hemen hemen bütün Özbek şairlerinin ustası ve yakın yoldaşı oldu. Fuzûlî'nin şiirleri asırlar boyunca Özbek halkı tarafından sevilerek okunmakta ve bestelenerek söylen-

mektedir. Özbek halkı büyük ateşli şair Fuzûlî'yi kendi şairlerinden biri gibi kabul ederek ona hürmet eder" ifadelerini kullanır (Tolkun 1998: 479).

Halid Resul'ün bu tespiti, Afganistan Özbekleri arasında da geçerliliğini korumaktadır. Ancak günümüz Afganistan Özbek şairlerinin yeterince bilinmemesi ve bu sahanın henüz bakir olması bölgedeki Fuzûlî etkisinin somut olarak ortaya konulmasını engellemiştir. Nitekim Tolkun'un "Özbek Edebiyatında Fuzuli Tesirleri" adlı makalesinde (Tolkun 1998:479-503) günümüz Özbekistan Özbek edebiyatından Seyid Ahmed Vaslî (ö. 1925), Erkin Vahid, Cemal Kemal, Tolan Nizam, Muhammed Latif Pertev (d. 1906), Dedehan Hasan gibi şairlerin Fuzûlî'ye yazdıkları nazire ve tahmislere yer verilirken; günümüz Afganistanlı Özbek şairlerine ait hiç bir örneğin bulunmaması da bunu göstermektedir. Yine "20 Asır Afganistan Özbek Edebiyatı" (Abdullayev 2003) ve "Günümüz Afganistanlı Özbek Şairleri" (Öztürk 2014) gibi bölge edebiyatına yönelik yayınlarda da -birazda yayınların içeriği itibariyle- konuyla ilgili malumat bulunmamaktadır.

Fuzûlî, Afganistan'da şiirleri okunan, bilinen ve benimsenen bir şairdir. Pek çok Afganistanlı şair onu, meşhur Çağatay şairleri arasında zikretme yoluna gitmiştir. Yezdankul Yeminî Andhoyî, Fuzûlî'nin eserlerini okumuş; Marya Sezavar, Şerefeddin Şeref, Hafızî Cevizcanî gibi şairler de onun şiirlerinden etkilenmişlerdir. Bu etkilenme, sadece günümüzde değil daha önceki yüzyıllarda da bölge şairlerinde görülmüştür. 19. yüzyılda bölgenin önemli kadın şairlerinden olan Nadire Begim de (1792-1842) Fuzûlî'den etkilenen ve onu üstat olarak görenlerdendir."Nadire" ve "Maknune" mahlasları ile şiirler yazan Nadire Begim'in "Firakname" adlı şiiri, seçilen mazmunlar bakımından Fuzûlî'nin etkilerini açıkça gösterir. Fuzûlî Leyla'sı için gözyaşı dökerken, Nadire'de erken kaybettiği eşi için gözyaşı döker (Kızıltunç 2012: 742). On bentlik Firakname'nin her bendinin sonundaki nakarat beyitte bu etki çok açıktır:

Nadire:

Hiç kim ya Rab, cihanda yaridın ayrılmasun
Candın artuk Mihriban dildarından ayrılmasun (Yarkın 1989: 204-209)

Fuzûlî:

Benim tek hiç kim zâr u perîşân olmasun yârab
Esîr-i derd-i ışk u dag-ı hicrân olmasun yârab (Gölpınarlı 1961: 20)

Fuzûlî'nin yukarıdaki şiirinden bir başka etkilenmeyi de, Kazı Muhammet Ekrem Mürur'un (d. Andhoy 1960) "Pakize Tuygu" adı ile basılmış olan şiir kitabında rastlamaktayız:

Hiç kimse mence mengzeş zar u nalan olmasun
Bendege muhtac olıb asla perişan olmasun (Mürur 2011: 47)

Yine Seyfeddin Nuri'nin (d. Seripul 1951) "Perişan Ulus" başlıklı şiirinde de aynı şiirin etkilerini görmek mümkündür. Onun şiirinde "perişan olmasun" denilen "hiç kim" öznesi yerine "il ulus" öznesi getirilerek toplumcu bir yaklaşım sergilenmiştir:

İl ulus mundan bu yan ya Rab perişan bolmasın
Gam yutıb mihnet çekib sersan u nalan bolmasın (Eminî 2007b: 240)

Seyid Esadullah Beşşas (d. Faryab 1960) da Fuzûlî'nin aynı matlalı şiirinden etkilenmiştir. 1982 yılında şehit edilen Beşşas'ın şiirinin ilk beyti şöyledir (Güdaz 1991: 363):

Ademizad balası sendik perişan bolmasun
İşk ara bir bi-vefaga köngli tüşgen bolmasun

Hafizî Cevizcanî'nin (d. Şibirgan 1943) Muhabbetname adlı divanında geçen bir şiirinde de Fuzûlî'nin aynı şiirinin etkisini tespit edebiliyoruz. Kafiye de kullanılan "perişan olmasun" fiili, benzer anlam ifade eden "şeydalanmasun" fiiline dönüştürülmüştür. Şiirin ilk beyti şöyledir:

Hiç aşık men kibi ışkıda şeydalanmasun
Ya ki mecnun dik bolıb il içre rüsvalanmasun (Cevizcanî 2012: 224)

Ali Şir Nevâî'nin Osmanlı şiirine etkisi konusunda hacimli bir çalışma yapmış olan Çetindağ, Nevâî'nin

Sinsizin iy 'ömr bir sâ'at manga cân bolmasun
Sin bol ü bes tûbi vü firdevs ü rıdvân bolmasun

matlalı şiirine nazire olarak Fuzûlî'nin "olmasın" redifli gazelini yazdığını ve bu gazelin sadece Fuzûlî tarafından tanzir edildiğini belirtmiştir:

Fuzûlî:

Cem' gönlüm devr cevrenden perîşân olmasın
Çerh fermânınla gezmekden peşîmân olmasın (Çetindağ 2006: 193).

Ancak iki olumsuzluğun bir olumluluk anlatımı olduğunu göz önüne alarak değerlendirme yaptığımızda, Nevâî'nin gazeli ile Fuzûlî'nin gazelinin anlam ve duygu ortaklığının bulunmadığı görülecektir. Nevâî'de olumsuz ve şartlı bir istek varken, Fuzûlî'de ise olumlu ve kesin bir istek bulunmaktadır. Belki kafiye açısından bir benzerlik veya kısmen etkilenme söz konusu edilirse de,

Fuzûlî “olmasın” redifli şiirinde kendisine has bir ifade tarzını yakalamıştır. Bu redifle şiir yazan ve yukarıda şiirlerinden örnekler verdiğimiz Afganistanlı şairlerin etkilenme kaynağının Nevâî değil, Fuzûlî olduğunu düşünmek doğru olacaktır.

Afganistanlı Özbek şairlerin Fuzûlî’den etkilendiklerini gerek kendi eserlerinden hareketle, gerekse de kaynaklardaki kayıt ve değerlendirmelerden öğrenmekteyiz. Yukarıda örneklerini verdiğimiz tarzda onun şiirlerine nazirelerin yazıldığını görmekteyiz. Fuzûlî’nin şiirlerine yazılan nazireler veya benzer şiirler, ondan etkilenmeler bir araştırmacı gözü ile bakıldığında kolaylıkla fark edilebilmektedir. Bu durum Fuzûlî’nin üslubunun özgünlüğüyle alakalıdır. Ancak bazı şairler zaman zaman açıkça veya ima yoluyla Fuzûlî’nin şiirine nazire veya tahmis yazmanın bir maharet ve övünç kaynağı olduğunu belirtmişlerdir. Bu durum tabii olarak, aynı zamanda onların Fuzûlî’ye verdikleri değeri ve ihtiramı da yansıtmaktadır. Aşağıda örneğini vereceğimiz Fuzûlî’nin “yazmışlar” redifli gazeline (Gölpınarlı 1961: 60) Mevlana Abdürreşid Cevherî’nin (Şibirgan, 1930-1999) yazdığı “Fuzûlî Gazelige Tahmis” başlıklı beşlemesi bunun bir örneğidir:

Fuzulî Gazelige Tahmis

Men bi-çarening atın hatt-ı edbara yazmışlar
Ki irkinlik hattın ahkamını agyara yazmışlar
Deva-yı nusha-i derdimni ol dildara yazmışlar
Ezel katibleri uşşak bahtın kara yazmışlar
Bu mazmun ile hat ol safha-i ruhsara yazmışlar

Cefa-ular elidin nalişimni kökden aşırđum
Beşer ehli cihanda körmegen zulm ü sitem kördüm
Seni körgen zaman bi-hadligimdin turfe ah urđum
Havass-ı hak-ı paking şerhini, tahkik idib merdüm
Gubar ile beyaz-ı dide-i hunbara yazmışlar

Saçıng vasfını şerh eylemakda şerm iter sünbül
Gül-i ruhsarıngı körgende şeyda bolgüsi bülbül
Nesim-i subh-dem aşufte zülfiğ tarıdın kakül
Gülistan-ı ser-i kuyıng sıfatın bab bab ey gül
Hat-ı reyhan ile cedvel çekib gülzara yazmışlar

Nigarım ışkı boldı başım üzre turfe şur-engiz
Seni körgende dünya nimetidin eyledim perhiz
Gam u derd ü firakingdın başımge ruz-i resta-hiz

Kirib meyhanega kılsang tekellüm, can birür şeksiz
Musavvirler ne suret kim der ü divara yazmışlar

Ne til birlen beyan itdi seni gabgablaring vasfın
Aytalmas bülbül ü tuti şeker dik leblering vasfın
Ki sünbül tarı bilmes kakül-i asrablaring vasfın
İki satr eyleyüb ol iki mevgun leblering vasfın
Güzeller her birin bir çeşm-i gevher-bara yazmışlar

Kiçe kündüz firakdın çıkar köksimdin ah-ı serd
Hazan urgan gülistan dik gamıngdın boldı rengim zerd
Muhabbetsiz kişi bolgay cihanda “Cevheri” namerd
Yazanda Vamık u Ferhad u Mecnun vasfın ehl-i derd
“Fuzûlî” adını kördim ser-i tumara yazmışlar (Eminî 2007a: 71-72)

Bu bölgede yaşamış ve eser vermiş önemsenen şahsiyetler arasında, bu bölgede yaşamamış ve bu bölgeye hiç gelmemiş olan Fuzûlî'nin de yer alması onun şairlik kudretinin takdir edilmesi bakımından dikkate değerdir. Bu benimsenmeyi, aşağıda beyitlerinden alıntılar yapılan Vekilzade Yurtdaş Andhoyî, Muhammed Şerif, Mübeşşir Hatibzade, Muhammed İbrahim Tınmas ve Hafız Cevizcanî gibi birçok şairde görmek mümkündür:

Vekilzade:

Fuzûlî kim Atayî kim Nizamî kim yene Hüsrev
Emirî dik sahn tarzıda kimse hoş-kelam irmes (Vekilzade 2002: 101)

M. Şerif:

Firkat ü Babür, Nevâî şiiRIDÜR düRR ü gevher
Nadire, Meşreb, Fuzûlî sözleri bal u şeker (Eminî 2006: 177)

Hatibzade:

Yad itey Sultan Hüseyin birle Nevâî devrini
Hem Fuzûlî vü Nemeganî sühendän Türkler (Eminî 2006: 126)

İ. Tınmas:

Navoyi ma'rifat gulzorini shodob yashnatgan
Fuzulî vü Mukimî il aro sho'hrat qozangandur (Öztürk 2014: 306)

Cevizcanî:

Nevâîmen, Fuzûlîmen, Mukimîmen, Atayîmen
Emirîmen, Hafızîmen, Meşreb-i divanemen (Cevizcanî 2012: 200)

Afganistan'da Özbek şairleri tarafından Fuzûlî'nin sadece gazellerinin okunup bilinmediğini, “Beng ü Bade” gibi başka eserlerinin de şiirlerde telmihlerde bulunulacak kadar tanındığı anlaşılmaktadır. Yaşayan en meşhur şairler-

den biri olarak kabul edilen Metin Andhoyî'nin aşağıdaki beyti de bunun bir göstergesidir:

Dil-i Fuzûlî sözleri avazın işitgeç mest olur

“Bade” birle “Bengi”den keyf-i humistan bizde bar (Andhoyî 2001: 210)

5. Sonuç

Fuzûlî, başta Osmanlı olmak üzere Safevî, Şibanlı ve Babürlü Türk devletlerinin sahalarında da tanınmış ve şöhreti 16. yüzyıldan günümüze kadar sürgelmıştır. Şairin bu sahalarda benimsenmiş olmasının ilk sebebi, şiirlerinde Osmanlı sahasının yanı sıra, Safevî sahası dil özelliklerinin de bulunmasıdır. İkinci sebebi ise, Fuzûlî'nin Çağatay sahası şiirini ve Çağatayca özelliklerini de biliyor olmasıdır. Nitekim döneminin şura tezkirelerinde şairin “Nevâî tarzı”nı andıran farklı bir üslubu olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Fuzûlî'nin Lutfî, Nevâî gibi bölge şairlerini okuduğu ve onların şiirlerinden etkilendiği araştırmacıların ortak kanaatidir. Ancak şair bu etkilenmeyi eserlerinde göstermekle birlikte, yazdıklarına kendi şiir kudretini ve maharetini yansıtarak özgünleştirebilmiştir. Bu özgünlük, “Nevâî tarzı”ndan izler taşımanın yanı sıra, bir “Fuzûlî mektebi”nin oluşmasını beraberinde getirmiştir.

Batı Türkçesi ile eser veren yüzlerce şairin Çağatay sahasında etkisinin çok az olması, onların bu özgünlüğü sağlayamamasından kaynaklanıyor olsa gerek. Osmanlı sahasında Çağatayca şiir söyleyen şairlerin bile bu bölgede benimsenmemiş ve hatta tanınmamış olması bize şunu da göstermektedir. Şiirin anlaşılmasında, dolayısıyla duygu ve düşüncenin algılanmasında lehçe farklılıkları büyük ölçüde etkili olmamıştır. Fuzûlî örneği göz önüne alındığında, bunun geçmiş dönemde olduğu gibi günümüzde de geçerliliği görülecektir. Anlaşılabilirliğin sadece şekilbilgisi ile ilgili olmadığı, diğer dilsel unsurların yerine göre daha etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Bu anlaşılabilirlik ve etki bugün Afganistan'da yaşayan Özbek şairleri arasında mevcuttur. Bölge şairleri şiirlerinde önemsedikleri ve benimsedikleri Nevâî, Babür, Meşreb, Firkat, Mukimî, Atayî ve Emirî gibi şairlerle birlikte Fuzûlî'yi de zikretmektedirler. Yine birçok şair, onun gazellerine nazireler ve tahmisler yazmaya devam etmektedir. Hatta bu nazirelerde bazen Nevâî'nin gazeline nazire yazmak yerine, Fuzûlî'nin Nevâî'nin gazeline yazdığı nazirelere nazire yazmak suretiyle ona ne kadar itibar ettiklerini ve ondan ne derece etkilerini de göstermişlerdir.©

KAYNAKLAR

- ABDULLAYEV Ebu Said (2003). 20 Asır Afganistan Özbek Edebiyatı, Taşkent.
- ANDHOYÎ Metin (2001). Bag-i Lale-puş, Divan-i Eşar-ı Muhammed Emin Metin Andhoynî, Peşaver.
- ARAL Azizullah (2010). Sağınç-Özbek Kalem Egeleri, Kabil.
- CEVİZCANÎ Hafizî (2012). Hafizî Cevizcanîning Muhabbetname Divanı, (hızl. M. Zamani vd.), Kabil.
- ÇAĞATAY Habibullah Hemneva (2006). Bedilistan-5 (Nazım ve Nesir) Seçmeler-Müntehabat, Güldeste-6 (Nazım-Nesir), İstanbul.
- ÇETİNDAG Yusuf (2006). Ali Şir Nevâî'nin Osmanlı Şiirine Etkisi, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- EMİNÎ Kazım Muhammed (2006). Rengin Keman Şiir, C. 2, Mezarşerif.
- EMİNÎ Kazım Muhammed (2007a). Afganistandagi Özbek Şairleri, Kabil.
- EMİNÎ Kazım Muhammed (2007b). Tezkire-i Şuara-yi Cevizcanan, Kabil.
- GÖLPINARLI Abdülbaki (1961). Fuzûlî Divânı, 2.bs., Ankara, İnkılap Kitabevi.
- GÜDAZ Muhammed Elsem, vd, (1991). Rengin Keman Şiir, Tezkire-i ez Suhanveran-i Faryab, Faryab.
- HACIEMİNOĞLU Necmettin (2004). Fuzûlî, İstanbul: Cönk Yay., 3. bs.
- İPEKTEN Haluk (1996). Fuzûlî Hayatı Sanatı Eserleri, Ankara: Akçağ Yay.
- KARAHAN Abdülkadir (1996). "Fuzûlî", C. 13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: 240-246.
- KARAHAN Abdülkadir (1989). Fuzûlî, Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- KIZILTUNÇ Recai (2012). "Çağatay Edebiyatında Kadın Şairler", Turkish Studies, S. 7/2: 731-758.
- MAZIOĞLU Hasibe (1997a). "Fuzûlî'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri", Fuzûlî Üzerine Makaleler, Ankara: TDK Yay.: 9-61.
- MAZIOĞLU Hasibe (1997b). "Fuzûlî ve Türk Dünyası", Fuzûlî Üzerine Makaleler, Ankara: TDK Yay.: 225-247,

- MÜRUR Kadı Muhammed Ekrem (2011). Pakize Tuygu, Kabil.
- ÖZTÜRK Rıdvan (2014). Günümüz Afganistanlı Özbek Şairleri, Konya: Palet Yay.
- TOLKUN Selahittin (1998). “Özbek Edebiyatında Fuzûlî Tesirleri”, İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, İstanbul, C. XXVIII: 479–503.
- VEKİLZADE Gulamsahi (2002). Köngil Nevasi, Peşaver.
- YARKIN Şefika (1989). Nadire ve Şiirha-yi U, Kabil, Matbaa-i Devleti.